

Solidarita v kontextu porovnání kultur západního světa a Afriky

Solidarity in the context of comparing western world and africa cultures

Monika Nová

Abstract

The aim of the theses is to identify long-term consequences of the clash of African and European cultures and its current economic and social consequences on the contemporary Sub-Saharan Africa. The text used the sources from books and from the practical experience of the author.

Key words: Africa. Culture. Solidarity.

Úvod

Afrika je pro širší veřejnost zjednodušena do představy kontinentu, kde lidé jsou zatíženi chudobou a nemocemi. Afrika je ale především kontinentem obrovské kulturní rozmanitosti a pro Evropany mnohdy nezvyklého vnímání světa. A je to právě Evropa, kdo se z velké části podepsal na současné tváři politické mapy Afriky. Jedná se o střet dvou kultur evropské a africké v subsaharské Africe, který se promítl do současnosti

V textu autorka vychází z vědeckých monografií a statí autorů české i zahraniční provenience z oboru mezinárodní vztahy a kulturní antropologie. V empirické části věnující se konceptům sociokulturního celku, sociokulturní struktury a kulturní mezery se jedná především o práce Zuzany Lehmannové a Vladimíra Kváčí. Koncept střetu kultur je založen na práci Samuela P. Huntingtona „Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu.“ Další části práce vycházejí jednak z monografií domácích i zahraničních autorů, ale i z dokumentů mezinárodních organizací, z kterých byla čerpána zejména statistická data. Dále autorka využívá i své dlouholeté praxe z afrického prostředí a to především pro dokreslení konkrétních příkladů v závěrečné části textu.

Africká kultura je velmi různorodá a je složité najít jednotící prvky, kterými by se dala vystihnout její charakteristika jako celku. Při vymezení prostoru, kde se nalézá a rozvíjí africká kultura, je třeba použít geografické ohraničení. Sever Afriky, Maghreb a oblast Sahary, spadá do oblasti islámské kultury, zatímco na úplném jihu kontinentu se nachází výspa západní kultury. (Lehmannová, 2011, s. 293)

V porovnání s ostatními světovými kulturami, které je možné popsat na základě jednoho či několika jednotících kořenů, je v případě africké kultury specifická především absence takových jednotících bodů. Proto je pro tento kulturní prostor typické spíše to, co ho rozděluje. Lehmannová uvádí, že lze je nejlépe charakterizovat jako kulturu, jejíž podoba je formována probíhajícími střety protichůdných vlivů na několika úrovních. (Lehmannová, 2011, s. 296). V dnešní době je nejvýraznější rozpor mezi tradiční a moderní Afrikou.

Při snaze o zachycení rysů africké kultury je třeba obrátit se do předkoloniální minulosti a vzít v úvahu prostředí, ve kterém se tato kultura rodila. Především kvůli náročným geografickým a klimatickým podmínkám byla Afrika jen řídce osídlena. Každodenní boj o život i nebezpečí smrti bylo stále přítomno v životě lidí, ať již v podobě rozrůstajících se pouští, nízkých úrovní srážek nebo tropických nemocí a na tyto trýznivé podmínky reagovali obyvatelé vysokou porodností. Hlavními prvky ideologií afrických společností se tak staly plodnost a obrana před přírodou. (Lehmannová, 2011, s. 297)

Vzhledem k nízké úrovni zalidnění a minimálním přebytkům úrody se v mnoha částech Afriky konstitovala společenství bez státního uspořádání. I když to pohledem „západních“ zvyklostí a představ o fungujícím společenství lidí vypadá jako zaostalost, jednalo se naopak o uspořádání, která byla vyvinuta přesně v souladu s prostředím, které je obklopovalo. Další vývoj nicméně umožnil vznik státního uspořádání, nejvíce v západní Africe. Bylo to možné především díky nadbytkům ze zemědělství nebo z obchodu. Pokud spolu státy vedly války, nebyly o hranice tak, jak bylo běžné v Evropě, ale o kořist, např. o zlato, dobytek nebo otroky. Pokud tak někdo chtěl uniknout nadvládě, prostě se odstěhoval z jejího dosahu. V předkoloniální Africe bylo jednodušší se přesunout, než bojovat. Proto se vnitřní konflikty ve společenstvích v podstatě nevyskytovaly a vyvinula se dlouhá tradice populačního pohybu skupin lidí, které si vytvářely nové politiky, přesouvaly svou komunitu a připojovaly se ke státním útvarům tak, jak uznaly za vhodné. Znaky předkoloniální africké společnosti jsou tedy především absence jasně vymezených státních hranic, volný pohyb lidí a fakt, že předkoloniální vlády uplatňovaly svou moc pouze v omezeném rozsahu (Thomson, 2004, s.10 - 11). Uspořádání rovněž pomáhalo zachovat vysokou míru kulturní rozmanitosti, která souvisela především s rozdílnými způsoby obživy.

1. Střet vlivů tří náboženství

Náboženství hraje ve většině kultur velice významnou roli. Nejinak je tomu v subsaharské Africe. Přestože docházelo i zde k mnoha konfliktům a ideologickým sporům, postavení náboženství to neohrozilo.

Ostatní základní kultury jsou zpravidla spojené s jedním náboženstvím, či jedním náboženským směrem, považovaným za jednotící prvek (v případě asijských náboženských a filozofických směrů je tato problematika složitější). V Africe tomu tak není. Na jejím území se objevují tři významné náboženské proudy, které se většinou vymezují proti sobě. Jedná se o křesťanství a islám, tedy dvě importovaná náboženství, a o celou řadu tradičních afrických náboženství. (Lehmannová, 2011, s. 299)

Křesťanství se do Afriky dostalo ve dvou vlnách. První již na počátku našeho letopočtu, když se křesťané dostávali do severní Afriky. Tato forma křesťanství přežívá dodnes a to jako koptská církev v Etiopii. Druhý proud křesťanství si našel cestu na africký kontinent společně s bílými misionáři, ať už katolickými či protestantskými.

Islám si našel cestu do severní Afriky již v prvních stoletích po jeho vzniku (rok 622 n. l.) společně s arabskými velbloudími karavanami. Společně s obchodem s sebou Arabové přinesli i svou víru, kterou začalo postupně přejímat i černošské obyvatelstvo. (Lehmannová, 2011, s. 300). V Subsaharské Africe byla ale situace

odlišná. „Byla to jediná a přitom obrovská oblast, kde se až do 19. století neuplatnilo žádné z takzvaných velkých náboženství. I tam, kde již od středověku žili muslimové, jak uvádí autor Kandert „bylo obvyklé, že v jejich okolí, obvykle na venkově, žili obyvatelé uctívající místní božstva, či duchy a duše předků.“ (Kandert, 1998, s. 7)

1.1. Střet mezi tradičními společnostmi a moderní civilizací

Střet mezi tradicí a modernitou probíhá především tam, kde na sebe naráží tradiční africká a moderní evropská kultura. Pronikání evropských kulturních vlivů do oblasti subsaharské Afriky je významné především v několika posledních desetiletích. Globalizace a modernizace přispívají k tomu, že i když evropská kultura tak, jak je dnes známá, působí v Africe relativně nedlouho, je její vliv velice intenzivní.

Evropané se na africký kontinent dostávali větší měrou již v 15. a 16. století. V této době ale zůstávali především na pobřeží a nepostupovali do hlubokého vnitrozemí. Bylo to z obavy z tropických nemocí a kvůli náročným klimatickým podmínkám. Výpravy do afrického vnitrozemí se uskutečňovaly až v průběhu 19. století. Dělení celého kontinentu mezi evropské mocnosti skončilo až v 80. letech 19. století.

Evropská koloniální správa přinesla do Afriky řadu nových, nepůvodních institucí, nicméně ještě v polovině 20. století byl koloniální vliv relativně slabý. „Paradoxně to bylo často právě získání nezávislosti, které akcelerovalo příliv západních idejí do Afriky, především skrze politické elity nových afrických států, které byly téměř bez výjimky vzdělány na Západě.“ (Lehmannová, 2011, s. 304).

Africká společnost se posléze přímo překotně snažila modernizovat po evropském, západním způsobu a vytlačovala tak prvky tradiční kultury. Tato změna ale probíhala příliš rychle, a tak dnes africká společnost může zvenku vypadat jako stará, někdy snad až zaostalá, ale uvnitř skrývá překvapivě moderní prvky. Tento jev lze nazvat kulturní mezera. „Jinými slovy, současná africká kultura může být označena jako hybridní sociokulturní systém.“ Do tradiční africké kultury byly včleněny cizí kulturní prvky, jednak ve formě zvyků či tradic, jednak ve formě institucí. Tato situace značně zkomplikovala vývoj subsaharské Afriky. Mimo jiné to vedlo k aplikaci řešení „afrických“ problémů „západním“ způsobem, tedy podle západních pravidel a postojů, které nemají v africké společnosti kontinuitu. Proto tento přístup nevedl k úspěchu. Ve většině států tak existuje silné napětí mezi obyvatelstvem venkova, které je ještě ukotveno v tradiční africké kultuře a bohatšími vrstvami ve městech, jež byly v kontaktu s cizí kulturou a přirozeně jsou jí i nejvíce ovlivněny. (Lehmannová, 2011, s. 305).

2. Základní hodnotová orientace

I když je Afrika vnitřně velice roztržštěná a kulturně pestrá, lze s určitou mírou generalizace najít jisté prvky, charakteristické pro většinu společností africké kulturní oblasti. Třebaže existuje mnoho různých srovnávacích hodnotových výzkumů, Afrika je v nich většinou opomíjena (World Values Survey, 2015). Uvádíme, že existují výzkumy, z kterých je možné vycházet. Jedná se především o studie Hofstedeho a Noorderhavena – Tidjaniho. Díky nim je možné říci, že africká kultura má společné určité hodnotové orientace – jde o „Hofstedeho vzdálenost moci (velká)

a individualismus (malý) a Noorderhavenovy – Tidjaniho dimenze lidské dobroty (malá víra v ní), pravidla a hierarchie (jejich silná potřeba) a důležitost náboženství (velká).“ (Lehmannová, 2011, s. 311).

1) Africká společnost vykazuje silné přesvědčení, že nerovnost ve společnosti je přirozená. Ten, kdo má moc je pak obecně vnímán jako někdo, kdo stojí nad zákonem. Pravidla jsou důležitá, ale ve střetu s mocí ustupují, a tak převažuje síla nad právem. Občané jsou s touto situací srozuměni a nevnímají ji jako něco nepřirozeného. Země, které tíhnou k tomuto typu vnímání moci, pak mají sklon k vládě jedné strany. Činnosti opozice se v tomto systému jeví jako neefektivní a vzhledem k omezování svobody tisku v podstatě nemožné. Jedinou možností, jak dosáhnout změny, pak zůstává použití násilí. (Lehmannová, 2011, s. 311). Tento rys se v subsaharské Africe často projevuje především během voleb.

2) Silný vztah k autoritě vyplývá z minulosti afrického kontinentu. Islamizované oblasti se v předkoloniálním období pyšily malými sultanáty či emiráty v čele s absolutisticky vládnoucím sultánem. Jižněji, v neislámských částech Afriky, zase převládaly společenské systémy, které měly v čele náčelníka. Jeho postavení bylo dědičné a doživotní. I když ho omezovaly rady starších či zvykové právo, bylo jeho postavení dominantní. „Toto vnímání autority se projevuje i v několika málo demokratických státech Afriky. Problémem Botswany je nízká volební účast. Jedním z důvodů je to, že tradice náčelnictví je v rozporu se zastupitelskou demokracií. Pociť, že náčelník se rodí a není volen, vede ke společnosti projevující automatickou submisivitu vůči vůdcům, ať voleným nebo nevoleným.“ (Lehmannová, 2011, s. 312).

Vztah k moci se odráží i v rodinném prostředí, kde se očekává úcta k rodičům a starším příbuzným. Ve škole studenti čekají na podnět k práci od učitele a sami aktivitu nevyvolávají. To potom vede k situaci, kdy stejný přístup vyžadují i v práci, a to především jasně zadané úkoly od nadřízeného. (Kváča, 2007, s. 23)

3) Africká společnost je silně kolektivistická, což souvisí se způsobem obživy. Původní obyvatelé, kteří se živili jako lovci a sběrači příliš kolektivisticky nežili. Vše se změnilo s neolitickou revolucí a přechodem k zemědělství, s kterým se míra kolektivismu zvýšila. V industriální společnosti míra kolektivismu opět klesá. V subsaharské Africe se většina společností prozatím věnuje především zemědělství, z čehož plyne jejich kolektivní chování. Tyto tendence jsou ale patrné i u Afričanů ve městech. (Kváča, 2007, s. 22)

V Africe je důležitá rodina, ale nejen nejužší rodina tak, jak je zvykem v Evropě. Afričané berou jako svou rodinu nejširší příbuzenstvo. Často se stane, že se celá rodina složí, aby mohl jeden člen získat kvalitní vzdělání. Za to se však od něho očekává, že bude podporovat chudší příbuzné. I proto se v afrických ekonomikách v podstatě nevyskytují úspory. Kolektivismus se přenáší i do zaměstnání, kde se často projevuje nepotismem nebo tribalismem. (Kváča, 2007, s. 22)

4) Podle Noorderhavenova – Tidjaniho výzkumu s výše uvedenými charakteristikami souvisí i nízká míra víry v lidský dobrý charakter, tzn., že „Afričané jsou pesimističtí ohledně lidského charakteru a možnosti, že by lidé mohli mít společné zájmy.“ (Lehmannová, 2011, s. 313).

5) S nízkými úsporami ve společnosti může, kromě zajištění široké rodiny, souviset i další z charakteristik typických pro africkou kulturu, a to je krátkodobá orientace. Zcela jistě to souvisí i s obrovskou chudobou velké části obyvatel, která

neumožňuje vnímat svět a život jinak, než pouze ze dne na den. Krátkodobá orientace se ale negativně promítá i do politického a ekonomického řízení států, protože z ní plyne netrpělivost při čekání na výsledky reform. Orientace na současnost bohužel souvisí i s devastací přírody. Přednější je aktuální, byť krátkodobý zisk, než dlouhodobý růst. (Kváča, 2007, s. 24)

3. Tradiční versus moderní Afrika: důsledky kulturní mezery

„Největší výzvou pro analytika zabývajícího se současnou Afrikou je dospět k vysvětlení, proč je kontinent zároveň moderní a zaostalý.“ (Patrick Chabal, *Politická kultura v Africe*, s. 150)

Afrika je obecně západním světem vnímána jako nekulturní, zastaralý kontinent, který je nutné zachraňovat. Obyvatelé černého kontinentu byli dlouho považováni za divoké, primitivní, postrádající politickou, kulturní a technologickou kultivovanost. Z evropského úhlu pohledu byli prostě považováni za podřadné a Afrika za kontinent bez historie (Reid, s. 171).

Přírodní podmínky a rozlehlost tomu chtěly, že Afrika zůstávala dlouho mimo zájem evropských civilizací. Sami Afričané nebyli zdatní mořeplavci a objevitelé, za což může malá členitost pobřeží. Objevovat ji tedy začali cizinci od 16. století. Z počátku se spokojili s ovládnutím pobřeží, v 19. století ale přišel zvrat a celá Afrika se stala pouze divákem svého „porcování“. Už v této době ale začaly do Afriky proudit evropské prvky, považované za moderní. A tento proud neustal po celé 20. století, byť se většina afrických států osamostatnila. Jejich napojení na bývalé koloniální pány ale přesto stále trvá (Záhořík, 2010, s. 141 - 146).

Zaostalá Afrika se tak dostala do intenzivního kontaktu s modernitou a způsobem života, který by pro ni měl být nejlepší, alespoň to tak vnímají Evropané. Africký kontinent neodmítá importovat některé instrumenty zvenjšku, ale „zůstává pevně konzervativní a zdrženlivý ke všemu, co by mohlo narušit jeho základní společensko-kulturní dědictví.“ (Chabal, 2004, s. 173)

V Africe se mísí tradiční prvky s výrazně moderními. Mnoho Afričanů si nadšeně pořizuje poslední technologické vymoženosti, jako jsou počítače nebo mobilní telefony. Zároveň však, především na vesnicích, zůstávají pevně zakořeněné tradiční zvyky, zvenku pokládáné za „zpátečnické“, jako je např. víra v čarodějnictví a magii. „Osvojení západních prvků, pokud vůbec osvojeny jsou, v žádném případě nevede k nějaké „modernizaci v západním duchu“. Ve většině případů totiž dochází k pravému opaku: podněty přicházející ze Západu jsou zásadně přetaveny a „afrikanizovány“ (Chabal, 2004, s. 173). Autorka příspěvku uvádí, že moderní aspekty evropské kultury jsou v prostředí afrického kontinentu konfrontovány s tradicí a podle ní ne vždy vhodně pozměněny.

4. Diskuze

Analýza změn vyvolaných střetem moderní a tradiční Afriky ve třech oblastech, a to politické, ekonomické a sociální v současné subsaharské Africe. Pojem moderní Afrika je spojen především s civilizační složkou. Snaha vpravit na černý kontinent demokracii jako ideál státního zřízení je spojena se sjednocováním institucionálně-normativní složky, kdy je Evropany evropské uspořádání považováno

za optimální, a proto se snaží o jeho šíření. Duchovní složka kultury, tedy tradiční hodnoty pevně zakotvené v nitru lidí, jako např. výše uvedená víra v magii, nejsou globalizací tak snadno ovlivnitelné. V Africe tak lze identifikovat koncept kulturní mezery, typický rychlým rozvojem a integrací civilizační složky, zatímco duchovní složka je stále jedinečná a integraci odmítá.

Pokud bychom měli hledat průsečík témat současného prožívání mezi evropským a africkým každodenním smýšlením, narazíme na fakt, že to, na čem se jednotliví autoři shodují, je především různě pojímané téma hledání štěstí a smyslu života. Takové zaměření je v souladu se skutečností, že právě k jejich narušení v současné době vlivem uspořádání a mechanismů fungování okolního světa dochází.

V důsledku rozpadu tradičních sociálních sítí v Evropě přestávají tyto systémy poskytovat v náročných situacích jakoukoliv záchranu, např. rodina. V kontextu Afriky je však rodina a děti jako nejvyšší hodnota.

Kvalitní život je především životem, který je prožíván jako subjektivně šťastný. Štěstí však není danost, která buď je, nebo není. Štěstí je hlubokým prožitkem, který musíme umět nejen přijmout, ale také nacházet. Pocit štěstí je založen na lidské aktivitě. V pozadí prožitku štěstí stojí schopnost navazovat a udržovat emocionální a sociální vztahy. V rámci kvantitativního výzkumu, který autorka v roce 2010 realizovala, ale výsledky nebyli předmětem publikování, tak pro účel tohoto textu uvádí, že 95 % respondentů z celkového počtu 231, žijících v chudé venkovské oblasti Zimbabwe uvádí vnímání pocitu štěstí. Tento fakt uvádíme v diskuzi k zamyšlení kolik lidí v našem okolí nám hovoří o svém tzv. neštěstí, nešťastném životě atd.

Schopnost radostně prožívat souvisí s celkovým optimistickým laděním. Je pak především otázkou víry a přesvědčení, že všechno dobře dopadne (Smékal, 2005, s. 123). Víra jako základ spirituality má v životě člověka nenahraditelnou roli. Uvádíme v africkém prostředí inklinovanost k víře oproti evropskému prostředí, návštěvou kostela a život často v pravidelné modlitbě, např. ranní modlitbě (často jen vnitřní ztišení, bez přítomnosti kněze nebo návštěvou kostela). Nahlížení života člověka výhradně prizmatem racionality je neúplné, protože člověk je bytostí nejen rozumovou, ale také emocionální.

Pochopení etnické rozmanitosti je zásadní pro pochopení vnitřní struktury afrického kontinentu. Pro Afriku totiž nejsou základními kulturními jednotkami státy (tak, jak jsme zvyklí z většiny Evropy). Souvislost je třeba hledat především v umělém vytyčení hranic států na území Afriky, které mají na svědomí evropské mocnosti shromážděné v roce 1884 na berlínské konferenci. Herzberger-Fofana (2015) uvádí, „že si rozdělily mezi sebe Afriku jako koláč tedy z pohledu obyvatel Afriky naprosto uměle a bez jakýchkoliv ohledů na zájmy původních obyvatel“. Proto je při současném studiu africké kultury vhodné nepřijímat rozdělení na státy, ale vnímat vnitřní strukturu a zkoumat jednotlivé etnické skupiny.

Státy v Africe se na počátku 21. století stále potýkají s nestálostí režimů, obrovskou chudobou, kterou zvyšují populační přírůstky, nedostatečným vzděláním širokých vrstev, demokracie se neukázala jako nejvhodnější státní uspořádání. Afrika zůstala závislá na pomoci zvenčí, na vnějších vlivech, neokolonialismu. Snaží se mu vzdorovat regionálními integracemi, které ale nejsou vždy úspěšné. Svůj vliv v Africe uplatňuje Evropská unie za pomoci strategického partnerství, rozvojových projektů,

dále i USA v souvislosti s vojenskou spoluprací, dohledem na dodržování lidských práva, svůj vliv má i Čína na dovoz zboží a podnikatelskými aktivitami.

Závěr

Rychlé populační přírůstky, které charakterizují subsaharskou Afriku posledních desetiletí a neuspokojivou ekonomickou situaci. Od roku 1950 do roku 2015 se populace Afriky zvýšila více než pětikrát. Je předpoklad, že do roku 2100 se populace zvýší ještě čtyřikrát, a subsaharská Afrika tak bude mít skoro 4 miliardy obyvatel (World Population Prospects, 2015). V současné době je více jak polovina populace mladší 25 let a v příštím desetiletí bude pro trh práce představovat obrovský nápor (Les Echos, 2015).

Tento rychlý a velice významný populační přírůstek komplikuje situaci ve státech na jih od Sahary. Příjmy, které se podaří státům získat obchodem, musí být investovány do rozvoje zařízení, která poskytují zdravotní služby či vzdělání, ale vzhledem k obrovskému nárůstu populace to stále není dost. V Africe tak chybí kvalitní nemocnice a školy, dostupné všem dětem. Toto jsou právě výzvy pro rozvojové projekty, filantropie atd. Je důležité se zamýšlet nad efektivností pomoci v souvislosti s potřebou místní komunity, regionu. Dále poskytovat pomoc aby byla udržitelná a realizovaná kulturně-senzitivním přístupem.

Bibliografie

- HERZBERGER-FOFANA, P. 2015. La conférence de Berlin ou le partage de l'Afrique : 26 février 1885. In: PressAfrik [online]. 2015 [cit. 2018-03-12]. Dostupné z: <http://www.pressafrik.com/La-conference-de-Berlin-ou-le-partage-de-l-Afrique-26-fevrier-1885_a133407.html>.
- CHABAL, P. Politická kultura v Africe. Modernita, nepořádek, racionalita. In: Politická kultura: antropologie, sociologie, politologie. Praha: Set out, 2004. ISBN 80-86277-40-2.
- KANDERT, J. Předmluva k českému vydání. In LAWSON, E. Thomas. Náboženství Afriky: Tradice v proměnách. Praha: Prostor, 1998. ISBN 80-7260-001-X.
- KVÁČA, V. Sociopolitické rozpory a demokracie v subsaharské Africe. Praha, 2007. Vedoucí práce Zuzana Lehmannová.
- L'Afrique subsaharienne doit redéfinir ses stratégies d'industrialisation. Les Echos.fr [online]. 22. 3. 2015 [cit. 2018-03-10]. Dostupné z: <<http://www.lesechos.fr/idees-debats/cercle/cercle-128611-pourquoi-est-il-imperatif-pour-lafrique-subaharienne-de-redefinir-ses-strategies-dindustrialisation-1104206.php#>>>.
- LEHMANNOVÁ, Z. Paradigma kultur. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, 511 s. ISBN 978-80-7380-297-4.
- Population Division: World Population Prospects, the 2015 revision. United Nations, Department of Economic and Social Affairs [online]. 2015 [cit. 2018-03-10]. Dostupné z: <<http://esa.un.org/unpd/wpp/DataQuery/>>.
- SMÉKAL, V., 2005. O lidské povaze: krátká zamyšlení nad psychickou a duchovní kulturou osobnosti. Brno: Cesta. 203 s. ISBN 80-7295-069-X.

- ZÁHOŘÍK, J. Subsaharská Afrika a světové mocnosti v éře globalizace. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-021-0.
- THOMSON, Alex. An Introduction to African Politics. Abingdon - Oxon: Routledge, 2004. ISBN 0-203-40315-0.

Téma příspěvku bylo zpracováno z projektu: Právní a společenské aspekty migrace a problémy postavení menšin - Progres Q05.

PhDr. Monika Nová, PhD.
Univerzita Karlova v Praze,
Husitská teologická fakulta
Pacovská 4
140 21, Praha 4
monika.nova@htf.cuni.cz